
Měla jsem moc dobrou rodinu

Můj dědeček se jmenoval Andrej a babička Bora. Tatínek se jmenoval Mikuláš a maminka Marie. Mně dali jméno Ilona, protože to bylo tehdy v módě. Ve stejném roce jako já se v naší osadě narodilo pět děvčátek a tři jsme se jmenovaly Ilona.

Otec neuměl číst. Babička ho sice dala do školy, protože dědeček býval jako dítě hraběcím sluhou, jenže tatínek přišel do první třídy a měl se naučit nazpaměť básničku. Maďarsky, protože tehdy byly na Slovensku maďarské školy. Básničku se nenaučil, a tak ho učitel přehnul přes koleno a nasekal mu rákoskou. Tatínek ze školy utekl a už se tam nikdy nevrátil.

Tatínek byl vynikající hudebník. Hrál první housle, uměl i na violu, na basu, na cimbál. Od svých čtrnácti let hrál s dědečkem v kapele.

Bylo nás deset dětí. Nejstarší Jožka se narodil v Rusku, umřel, když mu bylo sedmáct let. Ďulka umřel v sedmi měsících. Pak já, Maruša, Tono, Haňuša, Adámek a Vilma. A ještě s námi vyrůstaly dvě dcery z tatínkova prvního manželství Ema a Marga.

Když jsem se narodila, zděsila se maminka, jak jsem černá. Myslela, že to je špína, vzala louh a drhla mi tvářičku, až prý jsem byla samá krev. Ječela jsem na celou osadu. Přiběhla babička, tatínkova maminka: „Proboha, co to děláš?“ Popadla mě a odnesla mě k sobě do komůrky.

„Když to dítě je tak strašně černý!“ bědovala matka.

„A co bys chtěla? Je to přece romské stvoření!“

Moje maminka byla běloučká, protože pocházela z polského ro-

du. Varšavský sirotek. Její matka umřela při porodu, otec dva roky nato. Ujal se jí strýc. Když vypukla válka, povolali strýce k vojsku. Mamince bylo tehdy čtrnáct let, narodila se v roce 1900. Strýček jí zavázal do sáčku rodný list a pár zlatek, sáček jí pověsil na krk a řekl: „Možná že se ještě uvidíme, ale možná že ne.“ Políbil ji, odešel a už se neviděli.

Varšava byla vybombardovaná a sirotčinec, kde matka žila, evakovali do Moskvy. Chovanky šily rukavice a mundúry pro frontu. Na elektrickém stroji. Už tehdy existovaly elektrické šicí stroje! Nejdříve přespávala děvčata v továrně, potom je rozmístili do ruských rodin. Maminka se dostala k osamělé Rusce do malého dřevěného domečku na kraj Moskvy.

Můj tatínek mezitím bojoval na frontě. Totiž nebojoval, protože se mu bojovat nechtělo. Byl přece hudebník, a ne mordýř! Při jednom útoku padla spousta vojáků. Tatínkovi se nic nestalo, nebyl ani škrábnutý, ale svalil se k zemi a dělal, že je zabitý. Ti opravdu zabití padali na něj, ležel zaživa pohřben pod mrtvolami. Rakousko-uhersí vojáci ustoupili a území obsadili Rusové. Odklízeli mrtvolu. Tatínek, jak pod nimi ležel, byl už také víc mrtvý než živý, ale dýchal. Nějaký Rus ho chytil za kabát a zeptal se: „Bolnyj?“ Tatínek jenom kývl hlavou. Vzali ho do zajetí a to si právě tatínek přál.

Avstryjáci – tak se říkalo rakousko-uherským zajatcům – dělali na jednom velkostátku nedaleko Moskvy. Pracovali na polích a starali se o dobytek. Tatínek vyprávěl, že v polích byla strašná spousta hadů. Had je džungalo. Ohyzný, něco, čeho se Romové strašně bojí a štítí. Je to Nečistá síla. Tatínek se samozřejmě taky bál.

„Nikolaji,“ zeptal se ho ruský dozorce, „bojiš se hadů?“ Ruku měl za zády, držel v ní velkého černého hada a chystal se ho dát tatínkovi za krk.

„Já a bát se hadů!“ povídá tatínek. „Já s hady obchodoval. U nás jedí hady hrabata a knížata a já je pro ně chytal!“ Skutečnost byla taková, že můj dědeček jako malý kluk chytal pro hraběte Pálffyho žáby. Z toho si vzal tatínek poučení o hraběcí stravě. „Jenomže vaši hadi – to je proti našim hadům fraška! U nás je had, že ho neunesou čtyři praporčíci! A když hada pečou – myslíš, že se vejde na jeden pekáč? Omyl! Našeho hada musíš péct v peci, kde se vypalují cihly. Ale když potom sníš sousto, hned ztloustneš o kilo!“

Ruský dozorce jenom valil oči a tak se styděl za méněcennost

jejich hadů, že toho ubohého tvora pustil z ruky a nechal ho uniknout. Tatínek se pak pro jistotu přihlásil k práci ve chlěvě, aby na něj náhodou na poli nezaútočil had, jakého neunesou ani čtyři pra-porčící.

Tatínek byl ovšem muzikant, a ne pacholek od krav. Přál si hrát. A protože si to opravdu přál, za několik dní se na statku namanul jakýsi potulný harmonikář, Rus, tatínek se k němu přidal, zmizel ze statku a potom spolu táhli krajem a hráli po krčmách.

Tatínek měl obrovsky cenné housle. Byl by prý za ně dostal deset tisíc rublů, kdyby je byl prodal. Už nepamatují, jak k nim přišel, ale celý život na ně vzpomínal.

Jednou se vdávala maminkina kamarádka. Pozvala na svatbu toho ruského harmonikáře a mého tatínka, aby jí hráli. Moje nastávající maminka na té svatbě měla úlohu družičky. Jakmile se tatínek na maminku poprvé podíval, jakmile ji poprvé spatřil, dočista se zbláznil. Zbláznil se do ní, protože moje maminka byla nesmírně krásná. Bílá, zářivá, měla dlouhé, světlé, husté vlasy, štíhlou postavu, asi tak velká jako já. Tatínek okamžitě věděl, že to je ta pravá a jediná žena, se kterou bude nadosmrti žít.

Tatínek už měl v Šariši ženu a dvě dcery. Vzal si chudou Slovenku. Ale jakmile odešel do války, dala jeho první žena obě holčičky k naší babičce a začala žít s jiným. Babička to nechala tatínkovi vzkázat na frontu a on byl velice zničený. Když ale pak uviděl mou maminku, byl rád, že ho jeho první žena nečeká.

Skončila kamarádkina svatba a maminka se ubírala domů, do dřevěného domečku. Tatínek šel zpozvdálí za ní. Vešla do domku, zamkla za sebou dveře – a tatínek věděl, kde bydlí.

Příštího dne tam přišel, dříve než se dělnice vracely z továrny. Přinesl litr vodky, dal ho bytné a řekl, že ji zabije houslemi, když ho nepustí do světničky té zlatovlasé Polky. Bytná vzala litr vodky a pustila tatínka dovnitř. Schovala ho pod postel, zamkla za ním a odešla někam pryč.

Maminka se vrátila z továrny. Šlo jí na patnáctý rok. Byla zbožná, protože ji vychovávaly jeptišky v sirotčinci. Měla postel s nebesy, klekla na postel a začala se modlit. Když se domodlila, vylezl tatínek zpod postele a řekl: „Máno, od téhle chvíle jsi má věrná žena a já jsem tvůj věrný muž.“ A pak s ní dělal, co chtěl. Maminka se bála, plakala, ale tatínek řekl: „Nikdy v životě už tě nepustím ze svých rukou.“ A tak se

stalo. Ti dva spolu v lásce zestárli, a když maminka zemřela, umřel otec šest neděl po ní, protože bez ní nedovedl existovat.

Jak se patří, narodil se jim za devět měsíců můj nejstarší bratr Jožka. Jenomže maminka najednou tatínkovi utekla. Proč mu utekla, mi neřekl ani on, ani ona. Tatínek ji hledal jako šílený. Měsíc bloudil po Moskvě, ve dne v noci, dům od domu. Měsíc nespal, nejedl, jenom chodil a hledal maminku.

Jednou večer přišel k takovému malému, zchátralému domečku, nakoukl oknem a co nevidí – maminka ohřívá na plotně čajíček mému malému bratříčkovi. Tatínek vzal svoje umělecké housle, které stály deset tisíc rublů, rozbil jimi okno, sklo se rozlítlo na všechny strany, housle pukly, ale to bylo otci jedno, proskočil oknem a řekl: „Máňo, pojedeš se mnou do Šariše!“

Jak přijela maminka do Šariše

Vypukla Velká říjnová revoluce. Tatínek s maminkou a další lidé od nás se ubírali k domovu. Šli pěšky. Neměli co jíst, pekli si zdechlé koně. Ale tatínek řekl, že raději umře, než aby jedl koňské maso. Rom, který jí koňské maso, je degeš, nečistý, nejposlednější z posledních. Každý žužo Rom, čistý Rom, se ho štítí a ani žebrák, pokud je slušný, se nenapije vody v jeho domě. Natožpak aby si od něho vzal jídlo.

Nakonec naše vojáky naložili do dobytčáků a v květnu dorazili do Prešova. Babička, tátova maminka, myslela, že otec není naživu. Strašně pro něj plakala, protože to byl její jediný syn. Jediné dítě. Nevím, jak je to možné – naši Romové tehdy mívali dvanáct, patnáct i víc dětí, a tatínek byl jedináček. Babička pro něho pět let plakala, až z toho úplně ohluchla. Teprve když tatínka uviděla na nádraží v Prešově, sluch se jí vrátil.

Na nádraží se tísnily davy lidí. Všichni přišli přivítat navrátilé vojáky. Maminka stála vedle tatínka, bylo jí sedmnáct let, měla na sobě kostýmek z bílého rypsu – dlouhá sukně, přiléhavý kabátek, na hlavě bílý šál po své matce, který celý život střežila jako oko v hlavě. V náručí chovala mého bratra. Vypadala jako panenka Maria. Lidé se rozestoupili a dívali se na ni.

Babička měla spoustu peřin, byly nastlané až ke stropu. Když maminku přivedli do osady, babička ji na ty peřiny posadila, Romové z osady se namačkali do babiččina domku, posedali si na zem a dívali se na mou maminku, jak sedí nahoře na peřinách a září bělobou.

A maminka se dívala na ně. Oněmělá hrůzou. Celou dobu neměla ani tušení, že tatínek je cikán. Řekl jí, že je Doktor. A skutečně Doktor byl, protože se tak jmenoval. Mikuláš Doktor. Maminka myslela, že přijede do lékařského přepychu – a zatím se ocitla v cikánské osadě. Měla strach, že ji cikáni snědí. O Romech kolovaly nejrůznější a nejhrůznější fámy: že kradou děti, že jsou lidojedi a kdovíco ještě. Maminka plakala a říkala mému dvouletému bratříčkovi: „Co budeme dělat? Cikáni nás zabijou. Snědí tě!“ A bratříček prý říkal: „Kdyby mě chtěli sníst, tak těm cikánům uteču!“ A říkal to romsky! Prý mluvil za měsíc romsky jako kterékoli jiné dítě z osady. Mamince trvalo déle, než se naučila naši řeč. Co já ji pamaťuju, mluvila romsky plynně, ale do smrti měla polský přízvuk.

Na maminku se přišla podívat také tatínkova první žena. Hezky s ní promluvila a zeptala se jí, nechce-li vychovávat její dvě dcery. Že prý už od nich odvykla za tu dobu, co je měla babička u sebe. Maminka přikývla, ani nevěděla na co. Netušila, že tatínek už měl předtím ženu a dvě dcery. Ze samé lásky jí to zapomněl říct. Obě moje poloviční sestry zůstaly u nás, maminka s nimi zacházela jako s vlastními a všichni jsme vyrůstali v lásce. Dodnes se k sobě chováme jako sourozenci. Tátova první žena žila se svým mužem v jedné vsi u Prešova, žádné děti už neměli. My se s ní nevidali, ale špatně se o ní u nás nemluvilo.

Babička s maminkou si jedna druhé vážily, ale nemilovaly se. Když byla maminka z doslechu, říkala o ní babička: ta bláznivá Polka! Neměla maminku ráda hlavně proto, jak bláznila při praní prádla. Maminka jeden den večer prádlo namočila, druhý den vyvářela a prala, pak máchala v několika vodách a třetí den, když prádlo proschlo, žehlila. Takhle vyvádět ji naučily jeptišky. Ostatní ženské z osady praly u potoka louhem. Mlátily prádlem o hladké balvany a jejich prádlo bylo popravdě řečeno stejně čisté jako maminčino. A vypráno měly raz dva. Maminka ovšem tvrdila, že prádlo může být čisté jenom tehdy, když se pere tak, jako pere ona. Budiž. Pravda je, že její prádlo přímo zářilo.

Maminka prala v komůrce, kam se uchýlil děda s babičkou, když se naše rodina začala rozrůstat. Nám přenechali větší místnost a sami se stáhli do komory. Při praní přešoupla maminka babičku a dědu do sednice, kde mezi námi dětmi neměli žádný klid. Babička nadávala: „Ať jí pámbu ruce zpřeráží, aby nemohla takhle řídit s tím praním! Ať jí v mozku vyhnijou ty panské manýry! Polka bláznivá!“ Babička nejspíš tyhle kletby nemyslela vážně, protože maminka v životě neměla přeraženou ruku a do smrti v ní nevyhnila její úzkostlivá čistotnost.

Když jsem byla malá, měla jsem jeden velký ideál: abych uměla prát jako maminka. Abych měla prádlo také tak běloskvoucí. Ještě jsem si přála, abych uměla šít jako ona. Romové v osadě byli velice chudí. Všichni nosili staré šaty po sedlácích. A když je úplně zedrali, vyžebrały ženské další obnošené hadry. Nové šaty se kupovaly jenom na svatby a na pouť. Nikdo u nás nevěděl, co je to jehla nebo nit. A naše maminka byla vyučená švadlena, celou válku šila v továrně vojenské mundúry. Ženské z osady za ní chodily a říkaly: „Máño, sprav mi sukni, lížu tvý srdíčko! Máño, zašij mi blůzu!“

Maminka se zlobila: „Vem jehlu a zašij si to!“

„Joj, Máño, copak se v mý domácnosti najde jehla?“ Jehla stála peníze a Romové tehdy peníze neměli. Za práci u sedláků dostávali brambory, mléko, trochu mouky, tvaroh, sem tam vajíčko. Kdepak peníze! A když přišli k nějaké koruně, koupili sůl, petrolej, tabák, věci každodenní potřeby. Nač jehlu? Maminka půjčovala ženským jehly, učila je navlékat a šít. Když ovšem měla být někde pouť, sehnały se peníze stůj co stůj – za sběr, za léčivé byliny, za maliny či houby, nebo co právě rostlo v lese. Ženské si koupily látku a zase chodily za maminkou: „Joj, Máño, ušij mi šaty!“ A maminka šila. Nové šaty rozložila na babiččiny duchny. Troje čtvery z pableskujícího atlasu. Mně se to ohromně líbilo a představovala jsem si, že, až budu velká, budu mít také na vysoko nastlaných duchnách rozložené atlasové šaty, které jsem sama našila pro ženské v osadě. To byl tedy můj první životní ideál: abych uměla prát a šít jako moje maminka s běloučkou tváříčkou a s dlouhými světlými vlasy.

Jednou maminka tatínkovi utekla. Bylo to tak: Dvě tři selky ve vsi měly šicí stroj. Maminka k nim chodila šít. Půjčovaly jí šicí stroj za to, že jim zadarmo šila. Někdy toho šití měla tolik, že zůstala u selky přes noc. Brala s sebou nejstaršího bratra Jožku, co se naro-

dil v Rusku. O mě se starala babička. Spala jsem u ní v komůrce a měla mě stále na očích pro případ, že by mou matku napadlo zase mě drhnout louhem, abych zbělala. Jednou řekla maminka, že jde k selce šít a že zůstane přes noc. Bratra vzala jako obvykle s sebou. Tatínek seděl u okna na lavici a opravoval housle. Najednou se zničehonic zvedl a vyběhl ven. Utíkal na četnickou stanici, povídá: „Rychle telefonujte financům na polskou hranici, utekla mi žena!“

„Co tě to napadá, Mikluši,“ povídá četník, „jak to víš? Ke komu by tvá žena utíkala, vždyť už tam nikoho nemá! A přece by tu nenechala tu malou černou holku!“ Tím myslel mě.

„Proboha, zavolejte tam! Já cejtím, že utekla!“

Četník tedy zavolal financům – a taky jo! Chytili maminku tři kroky před polskou hranicí.

Mně byly tehdy asi čtyři roky, neměla jsem pojem z toho, co chtěla maminka udělat. Ale když mi o tom později vyprávěla, strašně jsem plakala: „A to bys mě byla opustila?“ vzlykala jsem. Maminka rozevřela modlitební knížku, měla v ní založený pramínek černých vlasů. „Tvoje vlásky,“ řekla, „ustrihla jsem si je s sebou na památku. Byla bych se pro tebe vrátila.“ Ještě teď je mi do pláce, kdykoli si vzpomenu, že nám maminka chtěla utéct.

Maminka měla strašně ráda našeho nejstaršího bratra Jožku. Byl velice chytrý, dobře se učil a byl krásně bílý. Vychodil osm tříd a maminka ho dala zapsat na gymnázium. To bylo něco nevídaného. Cikánský kluk – a gymnázium! To se prostě vymykalo všem tehdejšími obyčejům. A také málokterý Rom měl peníze, aby dal dítě studovat. My na tom byli s penězi trochu líp než ostatní lidé z osady. Tatínek chodil do Prešova hrát po hospodách – každý den, pěšky, sedm kilometrů tam, sedm kilometrů zpátky. Přinesl tedy nějakou tu korunu. Maminka pracovala u sedláka, já jí pomáhala, po večerech šila a pletla pro vesničany svetry s norským vzorem – a tak poskládala peníze na bratrova studia.

Jenomže co se nestalo! Bratr měl za kmotra statkáře. Romové si brali za kmotry bohaté sedláky, protože kirvo, kmotr, byl povinen dát kmotřenci alespoň práci, ne-li nějaký dáreček. Jožkův kmotr jel jednou v zimě do lesa na dříví. Bratr šel samozřejmě s ním, aby mu dříví naložil. Les ležel na příkrém svahu. A jak táhli volí s námahou vůz do kopce, zlomil se jednomu chomout. Kmotr poslal Jožku do dvora pro jiný chomout. „Raz dva ať jsi zpátky!“ poručil. Bratr se

běhl z kopce, popadl chomout, dal si ho na krk a utíká do kopce. Když vyšlapal kopec, byl strašně zchvácený a určený. Chtěl se trochu zchladit, a tak jedl sníh. Dostal prudký zápal plic a za tři dny umřel. Umíral těžce. Ležel v agónii a nemohl dokonat.

„Nemá s někým vyřízené účty,“ řekla babička, „proto nemůže odejít. Musel by se vracet na zem a jeho duše by neměla klid.“ Všichni jsme věděli, komu je dlužen odplatu za svou smrt. Matka šla zavolat kmotra. Bránil se, nechtěl jít. Ale selka se bála Boha, a tak nakonec šla s matkou k našemu umírajícímu Jožkovi. Přišla a odprosila ho, bratr se na ni podíval a skonal.

Maminka pro něj strašně plakala. Plakala pro něj celý život.

Co je to vlastně Čedona?

Když jsem byla malá, měla jsem nejraději dědečka. Dědeček byl vznešený člověk. Jako chlapec posluhoval hraběti. Jeho bratranec – syn bratra dědečkovy maminky – chodil chytat raky a nosil je panstvu na zámek. Dědečka bral s sebou. Dědeček byl malý černý hošíček, velice černý, a to se právě hraběnce zalíbilo. Udělali si z něho páže. Servíroval jim na stůl a naučil se od nich maďarsky. Když se pak vracel do osady, všichni Romové se kolem něho seběhli a musel vypravovat, jak se jezdí v kočáře, jaká jídla hrabata jedí, jak vypadá vidlička, jaké nosí hraběnky šaty, jak vytahují obočí, jak vzdychají a jak krčí nos – prostě všechno, co se na zámku děje. Na zámku pobýval vždycky jenom dva tři měsíce v létě, protože jinak žilo panstvo ve Vídni. Pro Romy byl život na zámku exotika – a pro zámecké pány byli exotika naši Romové. Čím černější, tím zajímavější. Mě také chtěla hraběnka za služku. Řekla mamince, že mě s sebou vezme do Vídně a že tam udělám štěstí. Ale maminka o tom nechtěla ani slyšet.

Když bylo dědečkovi osmnáct let, oženil se s babičkou a začal pracovat ve mlýně. Kromě toho měl kapelu a chodil hrát na svatby a na vesnické zábavy.

Dědeček měl babičku strašně rád. Nikdy v životě ji neuhodil, ačkoliv by si to byla občas zasloužila. Babička pila. Dědeček nepil – a byl to chlap, babička, ženská – a pila! Každý den vypila deci rumu

na knížku. Chodila k Židovce, co prodávala kořalku, Židovka zapsala každé deci rumu do knížky, a když dědeček dostal ve mlýně výplatu, šel a zaplatil, co babička za měsíc propila.

Když babička dědečka rozzlobila, neuhodil ji, ale řekl: „Ty jedna Čedono!“ Co to znamená, nikdo neví. Nevěděl to ani dědeček, ani babička, ale babičku to vždycky strašně rozčililo. Jednou zase něco provedla a dědeček povídá: „Ty jedna Čedono!“

Druhý den časně ráno, sotva dědeček odešel do mlýna, babička mě vzbudila: „Vstávej, děvenko, tvůj děda mi řek Čedono a já od něj uteču! Půjdem do Chmiňan.“ Ve Chmiňanech bydlela dcera babiččiny sestry – ještě žije, může jí být devadesát let. „K dědečkovi už se nikdy nevrátíme!“

Já plakala, nechtěla jsem jít, dědeček byl ke mně moc hodný, kupoval mi bonbóny, já vždycky nastavila sukýnku a on mi je do ní nasypal. „Já chci zůstat u dědečka!“ naříkala jsem. Ale babička mě popadla za ruku a musela jsem jít. Šly jsme samozřejmě pěšky. Chmiňany jsou od nás asi deset kilometrů.

Jdeme, jdeme, v dálce už byly vidět první chmiňanské baráčky a já se dala do breku, že mě bolí nohy.

„To nevdáš,“ povídá babička, „sedneme si trochu a najíme se.“ Usadily jsme se v trávě, babička vytáhla ze zástěry půllitrovku rumu, chleba – a hledá slaninu. „Kam jsem dala slaninu?“ zlobí se. „Že já ji nechala doma! Ilon, musíme se vrátit pro slaninu!“

„Babi, přece se nebudeme takovou dálku vracet pro slaninu! Stačí nám chleba. Mě bolejí nožičky.“

„To vydržíš! Myslíš, že tam nechám slaninu, aby ji tvůj děda sněd? Za to, že mi říká Čedono, mu budu nechávat slaninu? Kdybych se měla udávit, tak ji sním sama!“ Babička mě popadla za ruku a šlapaly jsme zpátky do Šariše. Doma sebrala slaninu a znova mě táhla do Chmiňan. Šla jsem, protože mi nic jiného nezbývalo.

V Chmiňanech se babička obřadně přivítala s dcerou své sestry, řekla, že odešla od dědečka, protože jí říká Čedono, a že už se k němu nikdy nevrátí. Pak povídá, že upeče langoše, protože má na ně chuť. Langoše jsou koláče plněné tvarohem. Já zapomněla, že mě bolí nohy, a šla jsem si hrát s dětmi. Měla jsem na sobě parádní šatičky, bílé s červenými puntíky, na sukýnce volánky. Maminka na nás sama šla a proti ostatním romským dětem jsme chodily oblékané jako princezny. A tak se kolem mě děti seběhly, sahaly si na

moje šatičky, chtěly si odloupnout puntík, dotýkaly se volánků anebo se jenom s úžasem dívaly. Když se nabažily šatiček, začaly jsme si hrát na honěnou. Že prší, nám vůbec nevadilo. Ale jak jsme se honily, uklouzla jsem a spadla do největšího bláta. Krásné puntíkaté volánkové šatičky na mě visely jako hadr na hastrošovi. Přišla jsem s brekem za babičkou.

„Cos to provedla, ty Čedono jedna!“ hořekovala babička. „Tvá matka mě zabije!“ Pak ze mě stáhla šatičky, vyprala je a dala sušit. Potom pekla dál langoše a byla spokojená.

Večer se otevrou dveře a ve dveřích – dědeček! Přišel si pro nás. „Proč jsi utekla?“ povídá mírně. „Biju tě snad, ženo moje?“

„Řek jsi mi Čedono, a dokud mi budeš říkat Čedono, tak se k tobě nevrátím.“

Dědeček slíbil, že babičce už Čedono říkat nebude, ale nezapřísáhl se. Ostatně babička věděla, že takovou přísahu od něj ani nemůže žádat.

Večer už jsme se domů vrátit nemohli, protože jsem ještě neměla suché šatečky. Přespali jsme v Chmiňanech a časně ráno, ještě před svítáním, jsme vyšli, aby to dědeček stihl včas do práce. Celou cestu mě nesl. Litoval mě, že jsem maličká a že mě bolí nožičky.

Dědeček dělal v osadě romského starostu, chibala. Můj tatínek po něm pak tuhle funkci zdědil. Když byla bída a Romové neměli co jíst, chodili v noci a kradli sedlákům z pole brambory, kukuřici, okurky. Sedláci posílali do osady četníky, tatínek chodil s četníky po chatrčích a říkal: „Jen se důkladně podívejte! Najdete tady někde jedinou bramboru?“ Četníci opravdu nic nenašli, protože brambory byly dávně snědené, často i se slupkou. Sedlákům se sebralo z pole jenom tolik, aby se rodina aspoň jednou za den najedla. „Podívejte se, jak uboze žijou naši lidi – a podívejte se na ty vypasený sedláky!“ říkal tatínek četníkům.

Četníci nebyli od nás, nasadili je sem až odněkud z Čech, ve vesnici neměli žádné příbuzenstvo, a proto nemuseli nikomu stranit. Říkali: „Máš pravdu, Mikluši, ale příště ty brambory seberte tak, aby vás při tom nepřistihli.“

Někteří sedláci byli strašně lakomí. Jednou mě jedna selka pozvala, abych jí pomohla s velkým úklidem; chystali svatbu. Drhla jsem podlahy, myla okna, klepala koberce. Bylo mi asi deset let.

Pak šel sedlák se selkou koupit koně, selka řekla: „Dodělej to tady a pak u nás přespí, my se vrátíme až zítra. Ale ne abys nám v komoře něco sebrala! Ničeho se ani nedotkneš, jinak tě Pámbu potrestá a budeš ještě černější, než jsi!“ Nenechala mi žádné jídlo a já se bála vstoupit do komory, aby mě Pánbůh nepotrestal. Když se příštího dne vrátili, měla jsem hlad jako slepý pes. A co mi dali? Talíř polívky a krajíc suchého chleba.

My doma jedli střídmě, nanejvýš dvakrát denně, ale hlad jsme chválabohu neměli. Jenom dědeček mě rozmazloval a nosil mi pamlsky. Můj dědeček umřel mladý. Bylo mi tehdy šest let. Když umíral, zavolal mě, abych ho šla políbit. Políbila jsem ho na rty a dodnes pamatuju, jak byl studený. Políbila jsem ho, zavřel oči a umřel. Lidé propukli v pláč. Měli dědečka rádi a vážili si ho, protože to byl vznešený, ušlechtilý a hodný člověk. Člověk jako on si zasloužil slavné rozloučení a také se mu ho dostalo. Dlouho a dlouho si Romové po celém kraji povídali, jak krásně odcházel dědeček na onen svět a jaký měl skvostný pohřeb. Mě navedli, abych bušila pěstičkami do rakve a volala: „Dědečku, vstaň, dědečku, vstaň!“ Věřila jsem, že opravdu vstane z rakve živý, a tak jsem bušila a volala, co jsem měla síly. Musela jsem si vždycky na chvilku odpočinout, a když jsem potom znova začala bušit do rakve, nové a nové poryvy nářku a kvílení se rozlehly nad osadou.

Když dědečka třetího dne pohřbili, posypala maminka na noc zem ve světnici popelem. Podlahu jsme neměli, jenom udusanou zem. Každou sobotu jsme ji natírali žlutým jílem, zářila jako slunce. Podlahu neměl v osadě nikdo. „Uvidíme, jestli dědeček přijde,“ řekla maminka. „Podle stop v popelu.“ Mrtvý se totiž může proměnit v kočku, v psa, v ptáka, v noční mýru, v cokoli chce. Podle toho za sebou nechává stopy kočičí, psí, ptačí. Anebo lidské. Může se vracet na zem i ve vlastní podobě, jenom do obličeje mu není vidět. Všichni Romové na tohle věří.

No a maminka tvrdila, že ráno našla v popelu dvě stopy. Lidské! Dědeček se na nás přišel podívat ve vlastní podobě. To znamená, že to byl hodný člověk, důstojný, a že se nemusel měnit ve psa.

Stejně ovšem maminka potom vykuřovala dům, protože mrtvý patří na onen svět a mezi živými už nemá co dělat. Dala na pokličku kousky jalovcových větévek s plody, zapálila je a po celém domku se šířila nádherná vůně.